

MIROSLAV GREPL

K OBSAHOVÝM VĚTÁM OZNAMOVACÍM S KONDICIONÁLEM

V našem příspěvku se pokoušíme ukázat, jaké základní významové odstíny vyjadřuje kondicionál v obsahových větách oznamovacích v dnešní češtině. Kombinujeme přitom rozbor synchronní s pohledem vývojovým, a to tak, že konfrontujeme stav dnešní se stavem v češtině obrozenské a snažíme se postihnout hlavní vývojové tendence. Tento postup má přispět k hlubšímu pochopení dnešní situace. Zároveň nám jde o zachycení obrazu v češtině za obrození.

1. Obsahové věty oznamovací se v dnešní češtině nejčastěji uvozují spojkou *že* s indikativem nebo s kondicionálem.

Indikativu se v nich užívá tehdy, vyjadřují-li sdělení chápané jako reálné nebo pravdivé: *domníval se, že je to jeho otec; věděl jsem, že to udělal; stěžovali si, že jim noviny nepřicházejí pravidelně* aj.

Kondicionál se ve větách obsahových oznamovacích klade tehdy, jde-li o děj ne zcela reálný, tj. buď o děj podmíněný, nebo ne plně jistý (možný). Užití kondicionálu v konkrétních sémantických odstínech vyplývá především z modální stránky samé vedlejší věty a jen zčásti (v některých typech) je zároveň závislé na slovesech ve větě hlavní. V starším jazyce byla tato závislost většinou těsnější.

Typ A. Podmíněný děj vyjadřuje kondicionál běžně po slovesech s významem „domněnky“ (např. *domnívat se, tušit, myslit si, věřit, zdát se...*) a po slovesech s významem „poznání“ (např. *poznávat, shledávat, vědět, vidět...*). Podmínka, na které je závislé splnění děje vedlejší věty, nemusí být ve výpovědi vyjádřena explicitně; bývá to podmínka latentní, nevyslovená, rozumějící se z kontextu nebo ze situace projevu. Srovnej např.: *domnívá se, že by to dokázal || že by to byl dokázal* (tj. např. *kdyby mu k tomu byla dána příležitost, kdybychom si to přáli* apod.); *tuším, že bych s tím měl trápení || tušil jsem, že bych s tím býval měl trápení; uznávají, že by s tím byly potíže || že by s tím byly bývaly potíže* (tj. např. *kdyby se to realizovalo* apod.) aj.

Má-li se v těchto větách naznačit, že jde o děj chápaný zároveň jako nejistý (možný), užívá se v nich pro vyjádření zmíněného odstínu modálního slovesa *moci*: *domnívá se, že by to mohl dokázat || že by to byl mohl dokázat; věděl jsem, že bych s tím byl mohl mít potíže* aj.

Sloveso *moci* tu lze nahradit modálními příslovci *možná, snad...*: *domnívá se, že by to možná (snad) dokázal*.

Typ B. V závislosti na konkrétním obsahu vedlejší věty může být kondicionál po těchto slovesech jen výrazem nejistoty, možnosti. V tomto případě se však v obsahových větách klade v dnešní češtině modální sloveso *moci* pravidlem. Srovnej např.: *domnívám se, že by to mohl být můj otec || domníval jsem se, že by to byl mohl být můj otec; poznával jsem, že by to mohla být pravda; tušili, že by mohl ležet tady* aj.

Jde tu o význam „možná“, „asi“, „snad“. Podstatné pro tento typ obsahových vět s kondicionálem je to, že v nich není možno sloveso *moci* vynechat, neboť právě ono je dnes závažným lexikálním prostředkem, který spolu s kondicionálem vyjadřuje odstín nejistoty, možnosti. To je hlavní znak typu B proti typu A.

Jak vyplývá z našich výkladů, může dojít k případům formálního ztotožnění typu A a typu B. Konkrétní sémantická interpretace je potom závislá na situaci projevu; srovnej např.: *domnívám se, že by mohl pracovat na zahradě*. V této výpovědi může mít kondicionál podle kontextu význam dvojí: 1. může vyjadřovat děj závislý na nějaké podmínce; např. *domnívám se, že by mohl pracovat na zahradě* (kdyby chtěl); 2. může vyjadřovat odstín nejistoty, možnosti v případě *domnívám se, že by mohl pracovat na zahradě* (tj. že možná pracuje na zahradě).

Za obrození se v typu B ještě hojně klade prostý kondicionál bez modálního slovesa *moci*. Je to pokračování staršího stavu.¹ Srovnej např.: *Indián mněje, že by to duch byl zbořeníště, ulehne opět...* JgAT26; *I zrađoval se nad tím, domejšleje se, žeby toto dvě pantořli bylo mu darem od onoho dobrého přítele zanechaného ...* Čech 25—54; *Mysle pak, žeby to kočí byl, nevíšme si toho dále, a též do světnice vejde.* Čech 23—354; *Konečně, když Slavíkvas viděl, žeby již čas byl k odpočívnutí, počal takto mluvíti* ŠedMS 12—27; ... *a prohlížel stromovou kůru věda, žeby ze strany půlnoční o mnoho drsnatější byla* SychraPovl — 35, apod.

Do nové češtiny se tyto konstrukce dochovaly jen jako knižní, archaistické. Živý jazyk tu má, jak jsme uvedli, kondicionál s modálním slovesem *moci*: *Indián mněje, že by to duch byl zbořeníště, ... × ..., že by to mohl být duch zbořeníště...*

Po slovesech „poznání“ pak vůbec hojně ustupuje kondicionál indikativu, tj. děj se postupně začíná stále výrazněji pojímat jako reálný. Srovnej: *Mluvilat po službách Božích s ním [s farářem], a shledala, žeby byl moudrý, nábožný a přívětivý muž* Čech 23—147: × ... *a shledala, že je moudrý, nábožný a přívětivý muž*.

Věty s kondicionálem tu nejsou nemožné ani dnes, záleží však na obsahu věty vedlejší; kondicionál se v nich ovšem běžně spojuje s modálním slovesem *moci*: *poznal, že by to mohl být jeho otec*.

Zachován zůstává do nové češtiny prostý kondicionál bez modálního slovesa v obsahových větách s dějem podmíněným: *poznal, že by s tím měl potíže*.

Typ C. Běžně se klade kondicionál v nové češtině po zmíněných slovesech tehdy, jsou-li záporná, a po smyslem záporném slovese *pochybovati*. Vyjadřuje se jím zase děj nejistý, možný, přesněji takový děj, v jehož realizaci někdo nevěří (nevěřil) nebo nedoufá, o jehož uskutečnění přímo pochybuje. Srovnej např.: *nepomyslí, že by ho za to trestali; nevěřím, že by to byl udělat; neviděl jsem, že by tam byl šel; pochybuji, že by s tím měl něco společného* apod.

Za obrození se však v těchto případech ještě hojně klade nikoli kondicionál se spojkou *že*, nýbrž spojka *aby* jako v jazyce starém.² Srovnej např.: *nebo sem tenkrát ještě žádného zdání neměl, abych se kdy zase do Čech navrátil* ŠedMS12 — 34; ... *a napađla ho taková zlost, že Jindřich nemonl pomyslíti, aby se kdy více na něho udobřil* A 95—37; *Nemyslím tím, aby předkové naši žijící v osudných oněch dobách, lépe byli uměli po česku mluvíti a psáti* TylKvPřil 43—76; *za tou příčinou není naděje, aby všichni naši zajatí tak brzy vyměněni byli* KramN 91—66; ... *vypravoval mi, že pochybuje, abych na svém bratru co vysoudil* ŠeMS 12—31; ... *a ještě jsme pochybovali, u velikém zármutku, aby bydliťi na té zemi při moři milosrdní lidé* TomsaHlas 08—81; *Abý kde od meče nebo od střely byl zahynul, žádný o tom nevěděł* A 95—34; aj.

Jen zřídka se v těchto větách vyjadřuje odstín nejistoty zároveň také lexikálně slovesem *moci*: *a nedalo se ani pomyslíti, aby dlouhým klopotováním unavení koně*

to písečné moře při té větrné bouři přebřísti mohli SychraPov I—38; Já si nemohu pomysliťi, aby se mohl český národ ještě jednou zastavit TyIKv 47—417.

V rané obrozenské češtině se místo slovesa *moci* užívá v témž odstínu někdy také slovesa *míti*; např.: *Po tu chvíli pochybovali sme o tom, aby válka mezi Rusy a Průšany povstati měla* KramN 91—46; ... *na to ale žádný nepřišel, aniž pomyslil, aby Arnulf vrahem své bohobojné manželky býti měl* A 95—22; ... *než zkroutěným citem pochybuje, aby nebem královna jí, nehodné ženě, tak zázračně pomoci přispěti měla, opomine rozkaz ten vyplniti* SvobČČM 29—68 aj.

Do nové češtiny se tyto obsahové věty s *aby* dochovaly jen jako archaismus. Byly nahrazeny větami se spojkou *že* a sblížily se tak s typem B. Liší se však od něho tím, že je v nich nadále možný jen prostý kondicionál bez modálního slovesa *moci*; užití tohoto slovesa je fakultativní: *nevěřím, že by to byla pravda* || *nevěřím, že by to mohla být pravda*.

V tomto typu vět je tak užití kondicionálu opravdu závislé na slovese věty hlavní, je jím přímo podmíněno.

V lidovém jazyce se tu vedle fakultativního *moci* udrželo modální sloveso *míti*: *nevěřím, že by to měla být pravda* aj.

Jako živý prostředek udržela se spojka *aby* v konstrukcích zabarvených citově:³ *na to jsem nikdy nepomyslil, abych mu něco slíboval; ani mi nenapadlo, abych mu o tom říkal* aj.

Typ D. V nové češtině se užívá kondicionálu také po slovesech dicendi v hlavní větě. Kondicionál je v těchto případech rovněž výrazem děje nejistého nebo podmíněného.

Při ději nejistém se závazně spojuje s modální slovesem *moci* a tak se tyto konstrukce podobají větám typu B. Srovnej např.: *Říkal, že by to mohlo být uloženo na půdě; Povídala, že by teď mohl být na procházce* aj.

Je-li kondicionál výrazem děje podmíněného, bývá podmínka v obsahové větě někdy explicitně vyjádřena, a to nejčastěji jako příslovečné určení podmínky, např.: *říkal, že bez tvé pomoci by to byl nedokázal*.

Častěji však jde o podmínku latentní, zřejmou z kontextu nebo ze situace projevu; např.: *napsali nám, že by nám zajistil i ubytování*.

Pokud se v nich užívá slovesa *moci*, není toto sloveso obvykle výrazem děje, který se chápe jako nejistý; bývá to prostředek, kterým mluvčí ze svého hlediska vyjadřuje, jaký je nebo jaký by měl být volní poměr činitele k ději, tj. že jde o děj pro činitele splnitelný, možný. Např.: *říkal, že by to tam mohl zanést*. Analogicky se tu proto klade modální sloveso s významem nutnostním: *říkal, že by to tam musel zanést*.

Tyto odstíny vystupují do popředí zvláště tehdy, když věta hlavní má jiný podmět (činitele) než věta vedlejší: *říkal jsem mu, že by to tam mohl (měl) zanést*. V těchto případech je kondicionál výrazem děje žádoucího, který se má uskutečnit, a věty vedlejší jsou proto blízce závislým obsahovým větám žádacím. Lze je v tom smyslu transformovat: *říkal jsem mu, aby to tam zanesl*.

Typ E. Mimo právě uvedené případy obsahových vět s kondicionálem užívá se v rané obrozenské češtině kondicionálu po slovesech dicendi ještě v případech jiných, v dnešním jazyce neobvyklých.

Běží o konstrukce, v nichž se kondicionálem naznačuje, že jde o nezaručené tvrzení nebo cizí mínění. Této platnosti nabyl kondicionál za humanismu vlivem latiny, zčásti pak snad i němčiny.⁴ Jde tu možná též o přehodnocení staročeských typů „ty pravíš, bych já blúdil“.⁵ Srovnej např.: *Mnozí páni milovníci těchto císař*.

ských král. Českých novin vedou sobě stížnost, že by jim pořádně nepřicházely KramN 91—40; Sukanin zbudil strejce svého a oznámil mu, že by již čas na cestu byl ŠeMS 12—35; Učitelé rozličných jazyků již dávno o jazyku Českém tu pověst rozhlásili, pravice, žeby byl tento jazyk dvěře k nabytí cizích jazyků, ... RulObr 18; Jediný pan poštovský vypravoval, žeby stará paní brzce po neštěstí toho městečka byla zemřela SychraPov 15—75; Načez sobě kovářovic děvče stěžovati počalo, žeby tento šátek ještě ani zaplacen nebyl, ... TomsaČech 20—271; Již začasť Aristofanes od mnohých obviňován jest, žeby nezdvořilým a krutým vtípem svým jiné zlostně mrskal a bičoval, žeby se jen obecně luze smíchy dělati snažil, žeby nejzasloužilejším mužům na cti utrhoval, a kdekoli mohl je ranil ŠafČČM 30—416 aj.

Tento kondicionál rychle z jazyka ustupuje a můžeme říci, že během 30. a 40. let minulého století úplně vymizel. Šlo o prostředek, který byl předtím vlivem latiny přehodnocen natolik, že se stal cizím elementem ve struktuře soudobé češtiny, a nemaje oporu v živém jazyce lidovém, podlehl zániku.

Pokud skutečně vyjadřoval odstín cizího mínění nebo nezaručeného tvrzení, byl v tomto svém významu nahrazen modálním adverbem *prý*, nebo v lidovém jazyce slovesem *míti* v téměř odstínu: *řikal, že prý v Žabovřeskách včera hořelo || že v Žabovřeskách mělo včera hořet*. Zřídka se s tímto způsobem vyjádření setkáme už v rané obrozenské češtině: *Radosti nemohla sem promluvíti, když sem uslyšela, že tento můj otec býti má* A 95—60.

V mnoha zmíněných konstrukcích však kondicionál výrazný význam cizího mínění neměl; rozbujel se v nich natolik, že se stal vlastně jen jakýmsi formálním signálem závislosti věty vedlejší s dějem poměrně reálným na větě řídící. Tu pak byl prostě nahrazen indikativem.

ZKRATKY

JgAt = J. Jungmann, Attala 1805

Čech = Čechoslav

ŠeMS = Prokop Šedivý, Mnislav a Světivina, Praha 1812

SychraPov = M. J. Sychra, Povídatel

A = Aněžka, Sicilská královna, Praha 1795

TylKvPřl = J. K. Tyl, Přlaha ke Květám

TomsaHlas = Fr. Boh. Tomsa, Hlasatel český

KramN = Krameriusovy c. k. vlastenské noviny

SvobČČM = V. A. Svoboda, Časopis společnosti vlasteneckého museum v Čechách

RulObr = Jan Rulík, Sláva a výbornost Jazyka Českého, Praha 1792

POZNÁMKY

¹ Srovnej J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, str. 144—149

² Viz op. cit., str. 150

³ Viz Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, str. 76

⁴ Viz J. Bauer, op. cit., str. 149—151

⁵ Viz Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3, Skladba*, Praha 1956, str. 59

⁶ Viz k tomu např. Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962, str. 309

**К ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫМ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫМ
ПРЕДЛОЖЕНИЯМ С УСЛОВНЫМ НАКЛОНЕНИЕМ**

В статье рассматривается, какие основные семантические оттенки выражаются посредством условного наклонения в изъяснительных повествовательных предложениях современного чешского языка. Вместе с тем, современное состояние сопоставляется с состоянием эпохи чешского национального возрождения (1-ая половина XIX в.). Устанавливается, что условное наклонение раньше имело несравненно больше распространение в книжном языке, выступая нередко просто сигналом зависимости придаточного предложения от главного, даже если содержание „косвенного“ сообщения было вполне реальным. В настоящее время, напротив, условное наклонение частью оказывается вообще неприемлемым, частью же употребительно только при соучастии модального глагола.

Перевел Р. Мразек

